

The General Framework of Friday Prayer Policymaking Based on the Cultural Thought of Ayatollah Khamenei

Poorya Assar , Master student in Culture and Communication at Imam Sadiq University, Tehran, Iran.
Email: p.assar@isu.ac.ir (corresponding author)

Mohsen Johari , Ph.D. student in Culture and Communication at Imam Sadiq University, Tehran, Iran. Email: johari@isu.ac.ir

Detailed abstract

Friday Prayer is a significant Islamic institution with substantial cultural and social influence. This study develops a policymaking framework for Friday Prayer, grounded in Ayatollah Khamenei's cultural thought. Using qualitative thematic analysis, it highlights the potential of Friday Prayer as a tool for cultural management through its core elements of remembrance of God, intellect-emotion integration, regularity, and communal participation. The prayer leader's central role requires qualities such as paternal care, piety, and public engagement.

Research Problem: There is a lack of a cohesive cultural policymaking framework for Friday Prayer rooted in systematic religious understanding. Despite its cultural potential, existing policies remain insufficient. This study addresses this gap by applying Ayatollah Khamenei's cultural thought to formulate effective policies for Friday Prayer.

Research Background: Research by Mirabedini and Motamednejad (2008) highlights Friday prayer's function as a public and political communication tool, particularly during elections, emphasizing its role in societal management and tradition preservation. Ahmadpour (2021) explores its soft power in countering cultural invasions and mobilizing social problem-solving, drawing on the Supreme Leader's directives. Tayyeb Hosseini et al. (2018) identify its enhancement of political legitimacy, social capital, and religious insight, while Ahmadi et al. (2008) link participation to religious commitment and attitudes, suggesting strategies to boost attendance.

Amirmajahdi (2011) and Ebrahimi Kazemabad (2017) discuss its psychological, ethical, and societal impacts, categorizing its influence into political, social, spiritual, and ethical domains. Zaki (1997) analyzes sermon topics from 1991-1995, highlighting its role in cultural development. Additional studies focus on jurisprudential and historical aspects, such as its mandatory nature (Arefnia, 2008; Taghavi, 2004) and its establishment under the Supreme Leader (Zarvandi Rahman, 2020).

The review identifies a gap in policy-oriented approaches and detailed analysis of Ayatollah Khamenei's cultural thought, marking the novelty of this research in addressing these aspects.

Research Method: This qualitative study uses thematic analysis to examine Ayatollah Khamenei's cultural perspectives on Friday Prayer. Data were collected from his official publications and speeches, with analysis involving coding, theme identification, and thematic network construction for systematic insights.

Research Findings: Friday Prayer is a vital cultural institution with potential for societal development. Key findings emphasize the role of the prayer leader, public participation, and innovative strategies for enhancing its appeal. Aligning policies with Ayatollah Khamenei's thought ensures integration of religious values with social engagement, addressing contemporary issues and fostering community unity.

Key words: Friday Prayer, Friday prayer leader, Cultural Policymaking, Ayatollah Khamenei, Thematic Analysis.

چارچوب کلی سیاست گذاری نماز جمعه مبتنی بر اندیشه فرهنگی حضرت آیت الله خامنه‌ای

پوریا عصار^۱، محسن جوهری^۲

چکیده

نماز جمعه یکی از مهم‌ترین مناسک و نهادهای مذهبی، فرهنگی و سیاسی دین اسلام است که امروزه دارای ظرفیت عظیمی در سراسر کشور می‌باشد. استفاده حداکثری از این ظرفیت در ساحت فرهنگ‌سازی، نیازمند سیاست‌گذاری دقیق در این عرصه مبتنی بر یک اندیشه نظام‌مند فرهنگی است. در همین راستا پژوهش حاضر درصدد پاسخگویی به این پرسش است که چارچوب کلی سیاست‌گذاری نماز جمعه و بایسته‌های کلان حاکم بر این حوزه چیست و برای پاسخگویی به این پرسش، به اندیشه فرهنگی آیت‌الله خامنه‌ای مراجعه می‌کند. رهیافت پژوهش حاضر از نوع کیفی و روش اجرای آن، تحلیل مضمون است. با توجه به نتایج تحقیق، از آنجایی که با تأکید بر فطرت، مدیریت فرهنگ امری ممکن است، نماز جمعه به دلیل ویژگی‌هایی چون «ذکر الله»، «پیوند ذهن و دل»، «استمرار هفتگی»، «اجتماع مردمی» و... یکی از ابزارهای هدایت‌گری فرهنگی است که مردم در آن عاملیت و پویایی دارند. امام جمعه نیز دارای اساسی‌ترین نقش در این آیین است که بایست دارای ویژگی‌هایی چون «رفتار پدране»، «تقوای عملی»، «سلوک مردمی» و... باشد.

واژگان کلیدی

نماز جمعه، امام جمعه، سیاست‌گذاری فرهنگی، آیت‌الله خامنه‌ای، تحلیل مضمون.

مقدمه

در سپهر معارف اسلامی، نماز جمعه به عنوان یکی از مهم‌ترین مناسک اجتماعی و آیین‌های دین اسلام قلمداد شده و از لوازم ارتباط مستمر حکومت اسلامی با مردم جامعه است. وجود حدود ۹۰۰ پایگاه اقامه نماز جمعه در کشور جمهوری اسلامی ایران، گویای ظرفیت عظیم شبکه‌ای این آیین اسلامی است که در صورت توجه ویژه به این بستر مقدس، می‌توان اقدامات شگرفی را در زمینه ارتقاء فرهنگ جامعه رقم زد. نماز جمعه را نمی‌توان صرفاً به عنوان یک امر فقهی مورد نظر داشت؛ بلکه این آیین، یک پدیده فرهنگی- اجتماعی است که ارتباط وثیقی با مردم و حکومت دارد و از آنجا که حضور مردم از ارکان تشکیل آن است می‌توان گفت بایستی در کنار بررسی‌های فقهی، حتماً ابعاد اجتماعی آن مورد توجه قرار گیرد.

این نهاد که زمانی نقش محوری در ارتباط میان مردم و حکومت داشت، امروزه با کاهش مشارکت عمومی به ویژه در میان جوانان مواجه شده است. کمبود برنامه‌های جانبی و فعالیت‌های مکمل در کنار نماز جمعه نیز از دیگر مسائلی است که می‌تواند بر جذابیت و اثرگذاری آن تأثیر منفی بگذارد تا جایی که همچنان در بسیاری از پایگاه‌های اقامه نماز جمعه، این آیین مذهبی به شیوه سنتی خود برگزار می‌گردد و نوآوری در اجرا دیده نمی‌شود. محتوای خطبه‌ها، به عنوان یکی از ارکان مهم این آیین، کمتر با دغدغه‌های روز جامعه انطباق داشته و عدم نوآوری در ارائه آن‌ها نیز از جمله مواردی است که قشر جوان را کمتر متوجه نماز جمعه می‌نماید. همچنین عدم هماهنگی کافی میان نهاد نماز جمعه و سایر نهادهای فرهنگی، آموزشی و اجتماعی را نیز می‌توان از مسائل مهم این نهاد برشمرد.

در نهایت بایستی اشاره داشت، در این عرصه با فقدان سیاستگذاری فرهنگی منسجم، مبتنی بر یک اندیشه فرهنگی نظام‌مند که برآمده از یک فهم عمیق دینی باشد، مواجه هستیم و در نتیجه آن‌چنان‌که باید از این ظرفیت عظیم فرهنگی به شکل بهینه استفاده نمی‌شود و به آن کمتر به عنوان یک پدیده فرهنگی اجتماعی پرداخته می‌شود. آیت‌الله خامنه‌ای به عنوان ولی فقیه، هم یک مجتهد برجسته دینی هستند و علاوه بر آن شخصیت فرهنگی ایشان زبانزد است. همچنین از آنجایی که نظرات ایشان مبدأ و منشأ بسیاری از تصمیمات و سیاست‌ها در کشور قرار می‌گیرد، توجه به اندیشه معظم له امری ضروری است و می‌تواند مسیر سیاست‌گذاری فرهنگی این حوزه را مبتنی بر یک اندیشه فرهنگی نظام‌مند اسلامی سامان‌دهی کند. ایشان از ابتدای

انقلاب اسلامی تاکنون، امام جمعه شهر تهران نیز بوده‌اند که این تجربه مستقیم از قرار داشتن در جایگاه امام جمعه، ضرورت توجه به سخنان ایشان در حوزه نماز جمعه را دوچندان می‌کند.

سؤال اصلی پژوهش: چارچوب کلی سیاست گذاری نماز جمعه مبتنی بر اندیشه فرهنگی آیت‌الله خامنه‌ای چیست؟

سؤالات فرعی:

۱. با توجه به اندیشه فرهنگی رهبر معظم انقلاب، در راستای سیاست‌گذاری نماز جمعه، از میان رویکردهای حوزه سیاست‌گذاری فرهنگی، از کدام رویکرد می‌توان بهره برد؟

۲. در اندیشه فرهنگی آیت‌الله خامنه‌ای، نماز جمعه، دارای چه منزلت و جایگاهی است و چه امتیازاتی آن را به یک پدیده فرهنگی اجتماعی شایان توجه تبدیل کرده است؟

۳. مبتنی بر اندیشه فرهنگی آیت‌الله خامنه‌ای، ارتقاء سطح اثرگذاری نماز جمعه در عرصه حیات فرهنگی و اجتماعی، نیازمند توجه به چه بایسته‌های کلانی است؟

پیشینه پژوهش

مروری بر پیشینه پژوهش حاضر حاکی از آن است که آثار علمی موجود در موضوع نماز جمعه، بیشتر دارای نگاه فقهی بوده و کمتر به جنبه‌های اجتماعی و فرهنگی آن توجه کرده‌اند؛ اما به‌صورت کلی می‌توان آن‌ها را به دو دسته «فقهی» و «اجتماعی» تقسیم نمود. از میان پژوهش‌های اندکی که جنبه‌های اجتماعی نماز جمعه را مورد توجه خود قرار داده‌اند می‌توان به پژوهش‌های زیر اشاره داشت:

در پژوهش «ارتباطات آیینی و قدرت سیاسی در ایران؛ بررسی روابط متقابل نماز جمعه و رسانه‌های جمعی در انتخابات ریاست جمهوری»، از آنجایی که انقلاب اسلامی ایران یک انقلاب آیینی بوده و تمام اشکال آیین‌های اسلامی و شیعی در آن به کار گرفته شدند، بسیار به کارکرد آیینی نماز جمعه توجه شده و این نهاد را یک ارتباط عمومی و ارتباط سیاسی قلمداد کرده و آن را دارای نقش محوری در مدیریت عبادی- سیاسی جامعه تلقی کرده است. این پژوهش همچنین به بررسی روابط متقابل آیین‌های مذهبی و هنجارهای رسانه‌ای و تحول الگوهای مناسکی رسانه در ایام انتخابات پرداخته است.

بر اساس یافته‌های این پژوهش، آیین‌های مذهبی مانند نماز جمعه، نقش بسیار جدی و کلیدی در بومی‌سازی قدرت و حفاظت از سنت‌ها دارند و در کنار این مسئله به استحکام اجتماعی، فرهنگی، اطلاعاتی و ارتباطی یاری می‌رسانند. سؤال اصلی این پژوهش چگونگی ورود نماز جمعه به رسانه و جهت دادن به رفتارهای انتخاباتی مردم و تأثیر آن در مشارکت انتخابات است که در نهایت این نهاد را دارای اثر مهمی در این فرایند قلمداد می‌کند (میرعابدینی و معتمدنژاد، ۱۳۸۷).

در پژوهش «قدرت نرم نماز جمعه با تأکید بر بیانات مقام معظم رهبری»، محوریت با کلیدواژه قدرت نرم است که با وام‌گیری از برخی منویات مقام معظم رهبری در خصوص نماز جمعه، به نحوی مؤثر بودن این نهاد در مواجهه با تهاجم فرهنگی و همچنین تقویت رابطه با مردم در جهت بسیج نمودن آن‌ها برای حل مشکلات اجتماعی را اثبات می‌کند (احمدپور، ۱۴۰۰).

پژوهش «نماز جمعه و بسط قدرت نرم اجتماع سیاسی مسلمانان» در فضای جامعه‌شناسی سیاسی نگاشته شده و با بررسی تاریخی جایگاه نماز جمعه در حکومت اسلامی، ارتباط این نهاد با حکومت و سیاست را بسیار قوی می‌داند. این مقاله در نهایت می‌یابد که نماز جمعه سه دسته از منابع قدرت نرم را می‌تواند ارتقاء بخشد که این سه منبع عبارت‌اند از: مشروعیت سیاسی، سرمایه اجتماعی، دین‌داری و بصیرت. مؤید انگاره ارتباط وثیق نماز جمعه با حکومت نیز دوران سلطنت پهلوی است که به علت عدم مشروعیت حاکمیت، این نهاد از کارکرد افتاده بود (طیب حسینی، شجاعیان، حسینی‌زاده و لطفی، ۱۳۹۷).

پژوهش «عوامل مرتبط با میزان مشارکت کارکنان در نماز جمعه» در فضای علوم رفتاری نگاشته شده و با روش پیمایش کمی به بررسی مسئله می‌پردازد. بر اساس آن، دو عامل نگرش و اعتقاد به نماز جمعه و میزان تقیدات مذهبی افراد مهم‌ترین دلیل حضور یا عدم حضور در این آیین است. همچنین افزایش تقیدات مذهبی، تلاش برای بهبود نگرش و افزایش اعتقاد نسبت به نماز جمعه و بسترسازی در جهت حضور مردم به صورت خانوادگی و گروهی و تردد رایگان می‌تواند سبب افزایش مشارکت در نماز جمعه شود (احمدی، بیگدلی و رئیسی، ۱۳۸۷).

پژوهش «نقش نماز جمعه در تبیین مصالح اجتماعی» در فضای فرهنگ دینی و اندیشه اسلامی نگاشته شده و بیشتر جنبه حوزوی دارد. بر اساس آن نماز جمعه در آیات و روایات دارای خصوصیات برجسته‌ای بوده و می‌تواند روح و روان آدمی را آرامش

بخشد و با بصیرت‌افزایی، به ارتقاء اخلاقی جامعه بیانجامد (امیرمجاهدی، ۱۳۹۰). پژوهش «جایگاه نهاد نماز جمعه در ارتقاء اخلاقی جامعه با تأکید بر نقش امام‌جمعه» با روش اسنادی و بررسی تاریخی به تبیین جایگاه حقیقی این نهاد می‌پردازد و آن را علاوه بر تأثیرگذاری بر حوزه فردی و اجتماعی، یکی از عوامل تشکیل‌دهنده شخصیت جمعی جامعه قلمداد می‌کند. بر اساس این پژوهش، نماز جمعه در کنار خصوصیات تعلیمی-تبلیغاتی، رسالت‌های سنگین دیگری ازجمله تحلیل مسائل سیاسی و پاسداری از مرزهای فرهنگ عمومی برعهده دارد. این پژوهش در نهایت نیز آثار نماز جمعه را در چهار دسته سیاسی، اجتماعی، معنوی و اخلاقی دسته‌بندی می‌نماید که بایستی امام جمعه با توجه به این چهار حوزه اقدام به اثرگذاری بر جامعه نماید (ابراهیمی کاظم‌آباد، ۱۳۹۶).

پژوهش «نماز جمعه رسانه‌ای اثربخش در توسعه فرهنگی» به بررسی خطبه‌های نماز جمعه از سال ۱۳۷۰ تا سال ۱۳۷۴ می‌پردازد و فراوانی موضوعات مطرح شده در آن‌ها را در هفت حوزه فرهنگی، اقتصادی، اجتماعی، سیاسی، دفاعی، حقوقی و متفرقه دسته‌بندی کرده و به تحلیل آن می‌پردازد (زکی، ۱۳۷۶).

سایر پژوهش‌های صورت گرفته در حوزه نماز جمعه نیز جنبه فقهی-تاریخی دارند که برخی از مهم‌ترین آن‌ها عبارت‌اند از: «جایگاه و نقش ولایت فقیه در برپایی نماز جمعه» (زروندی رحمانی، ۱۳۹۹)، «فیض کاشانی و نظریه عینیت وجوب نماز جمعه» (عارف‌نیا، ۱۳۸۷)، «بررسی وجوب نماز جمعه از خلال آیات و روایت» (قانع، ۱۳۹۴)، «دولت صفوی و برگزاری نماز جمعه از دیدگاه ملا خلیل قزوینی» (رازنهان، پورآرین و خواجه‌یار، ۱۳۹۸)، «شهید ثانی و وجوب تعیینی نماز جمعه» (تقوی، ۱۳۸۳) و ...

بررسی پژوهش‌های پیشین حاکی از آن است که نگاه سیاست‌گذارانه به مقوله نماز جمعه به‌عنوان یک پدیده فرهنگی-اجتماعی و همچنین توجه به تفکرات اندیشمندان اسلامی ازجمله آیت‌الله خامنه‌ای در آن‌ها وجود نداشته و اگر توجهی شده به شکل مبسوط نبوده است. فلذا نوآوری این پژوهش در نگاه سیاست‌گذارانه و توجه به اندیشه فرهنگی آیت‌الله خامنه‌ای در تحلیل موضوع نماز جمعه است.

چارچوب نظری

نماز جمعه

نماز جمعه یکی از مناسک اجتماعی دین اسلام بوده که اولین بار پس از تشکیل حکومت نبوی در شهر یثرب برگزار شد (طیب‌حسینی، شجاعیان، حسینی‌زاده و لطفی، ۱۳۹۷: ۱۲). حضور در این آیین تا جایی است که در صدر اسلام حتی به زندانیان نیز اجازه شرکت تحت نظر داده می‌شد (ابن بابویه، ۱۳۷۱، ۳: ۳۱). نماز جمعه به دلیل استمرار هفتگی و ارکانش، در میان مناسک اسلامی بی‌نظیر بوده و پیونددهنده دین و سیاست است. خطبه‌ها به عنوان رکن اصلی نماز جمعه، علاوه بر توصیه به تقوا، مردم را از مسائل جامعه آگاه می‌کنند. اهمیت سیاسی نماز جمعه به حدی است که در تاریخ، کوفیان برای اعتراض به حاکم وقت از شرکت در آن خودداری می‌کردند (مجلسی، ۱۳۶۱، ۴۴: ۳۳۳). حضرت رضا (ع) در بیان علت وجود دو خطبه در نماز جمعه، امکان موعظه، ترغیب به اطاعت از خدا، توصیه به تقوا، آگاه‌سازی از مصلحت دین و دنیا، رساندن اخبار و حوادث مهم مؤثر در سود و زیان سرنوشت و اوامر و دستوراتی که مرتبط به صلاح و فساد جامعه اسلامی را ذکر فرموده‌اند (حر عاملی، ۱۳۶۷، ۷: ۳۴۴). امام جمعه منصوب رهبر جامعه بوده و شرکت در نماز جمعه به منزله تأیید او و نشانه اعتماد به نظام اسلامی است. قرآن کریم مشتمل بر سوره‌ای به نام جمعه است و در آن کسانی که در نماز جمعه شرکت نمی‌کنند مورد سرزنش واقع شده‌اند.

در دوران غیبت کبری که فقها بسط ید و قدرت اجرایی و حکومت نداشتند، نه خود، اقامه جمعه می‌کردند (جز اندکی از ایشان) و نه شرکت در نمازهای جمعه وابسته به دربارهای سلاطین را شایسته می‌دیدند؛ زیرا این سمت را از مختصات حکومت صالح اسلامی و در زمره اختیارات ولی امر مسلمین می‌شمردند و برپا کردن آن را بدون حکم و نصب از سوی حاکم مشروع اسلامی، مجاز نمی‌دانستند. امام خمینی (ره) در این زمینه می‌فرماید: «امامت جمعه از مناصب مربوط به ولی امر است و کسی بدون نصب، نمی‌تواند تصدی کند» (محدثی، ۱۳۸۳: ۱۰). با پیروزی انقلاب اسلامی و حاکمیت ولایت فقیه، این گوهر ناب اسلام مجدد به آغوش مسلمین بازگشت و توفیق بهره‌مندی از این بستر گران‌قدر نصیب آنان شد.

در وجوب نماز جمعه در زمان حضور امام معصوم اتفاق نظر وجود دارد، اما درباره عصر غیبت اختلاف است. دیدگاه‌های فقها درباره رابطه نماز جمعه با ولایت

به سه گروه تقسیم می‌شود؛ گروه اول آن را مستقل از ولایت، گروه دوم فقط در عصر حضور مرتبط با ولایت و گروه سوم در هر دو دوره آن را از شئون ولایت می‌دانند (سروش، ۱۳۸۳: ۱۰۱).

به عقیده اکثر علمای عصر حاضر، نماز جمعه در دوران غیبت امام زمان (عج)، واجب تخییری است و امام خمینی (ره) در این رابطه می‌فرماید: «نماز جمعه در صورت وجود شرایط، برای روستاها و مناطق پرجمعیت هم واجب (وجوب تخییری) است، آن‌گونه که بر مردم شهرهای کوچک و بزرگ واجب است، حتی بر چادر نشینان و عشایر هم اگر در منطقه خود ساکن‌اند، واجب است» و در جایی دیگر می‌فرماید: «اگرچه نماز ظهر احوط است، اما نماز جمعه افضل و بالاتر است» (سروش، ۱۳۸۳: ۱۳).

واجبات در اسلام به دو دسته تعینی و تخییری تقسیم می‌شوند که واجب تخییری به معنای اختیار مکلف در انتخاب یکی از چند عمل است. نماز جمعه نیز از واجبات تخییری است، زیرا مکلف می‌تواند در هنگام ظهر، بین نماز جمعه و نماز ظهر یکی را برگزیند.

سیاست گذاری فرهنگی

یکی از نیازهای مهم عصر حاضر، اتصال هر چه بیشتر سیاست گذاری^۱ و فرهنگ^۲ است؛ به علت آنکه در موضوعات امروز، کمتر مسئله‌ای است که نتوان آن را مرتبط به فرهنگ دانست و نیاز استفاده از علم مدیریت در عرصه فرهنگ، بیش از هر زمان دیگری احساس می‌شود. فلذا هرچند فرهنگ امری تعینی نیست؛ اما دولت‌ها می‌توانند بر آن تأثیر مثبت یا منفی بگذارند. سیاست گذاری به معنای مداخلات هدفمند، آگاهانه و سنجیده انسانی در فرایندها بوده و سیاست‌گذاری فرهنگی، کوشش آگاهانه، سنجیده و سازمان‌یافته دولت برای ایجاد تغییر در وضع موجود و دستیابی به اهداف مطلوب در حوزه‌های مختلف فرهنگی است (رمضانی، پرتوی، عیوض‌زاده و جعفری، ۱۳۹۸: ۷۶). فاضلی نیز در تعریفی دیگر، سیاست‌گذاری فرهنگی را مجموعه‌ای از تصمیم‌ها و اقدامات حکومت‌ها می‌داند که از طریق آن چرخه فرهنگ را تحت تأثیر قرار می‌دهند (فاضلی، ۱۳۹۲: ۳۴). در راستای تعریف ارائه شده از سیاست گذاری فرهنگی باید به این مسئله توجه نمود که تحولات در شاخص‌های کلان اجتماعی نظیر شاخص‌های جمعیتی، شاخص‌های مشارکت اجتماعی-سیاسی، شاخص‌های رفاه

اجتماعی و مقولات دیگری چون آموزش، بهداشت و آسیب‌های اجتماعی همگی از سیاست‌گذاری فرهنگی تأثیر می‌پذیرند (همایون وجعفری، ۱۳۸۷: ۱۴).

سیاست‌گذاری فرهنگی دارای گفتمان‌های متفاوتی است که عبارت‌اند از: رویکرد کنترل (سوسیالیستی)، رویکرد تصدی‌گری (دولت)، رویکرد رهاسازی (بازار) و رویکرد خدمت‌رسانی (پسا مدرن) (پورکیانی، ۱۴۰۰: ۵۲). گفتمان سوسیالیستی با انتقاد از کنترل فرهنگی در جوامع سرمایه‌داری آغاز شد، اما خود کنترل شدیدتری را اعمال کرد. این گفتمان، فرهنگ را مایه تخدیر دانسته و با نگاهی بدبینانه، مسئولیت کامل آن را به حکومت مرکزی می‌سپارد (پورکیانی، ۱۴۰۰: ۵۳-۵۴). گفتمان دولتی، فرهنگ را امری قابل هدایت توسط دولت می‌داند و معتقد است دولت می‌تواند بر آن حکومت کند. در این دیدگاه، دولت با تمرکز شدید بر تمام عرصه‌های فرهنگی، نقش سایر نهادها را در هدایت فرهنگ نادیده می‌گیرد (آشنا و همکاران، ۱۳۹۷: ۱۱۹).

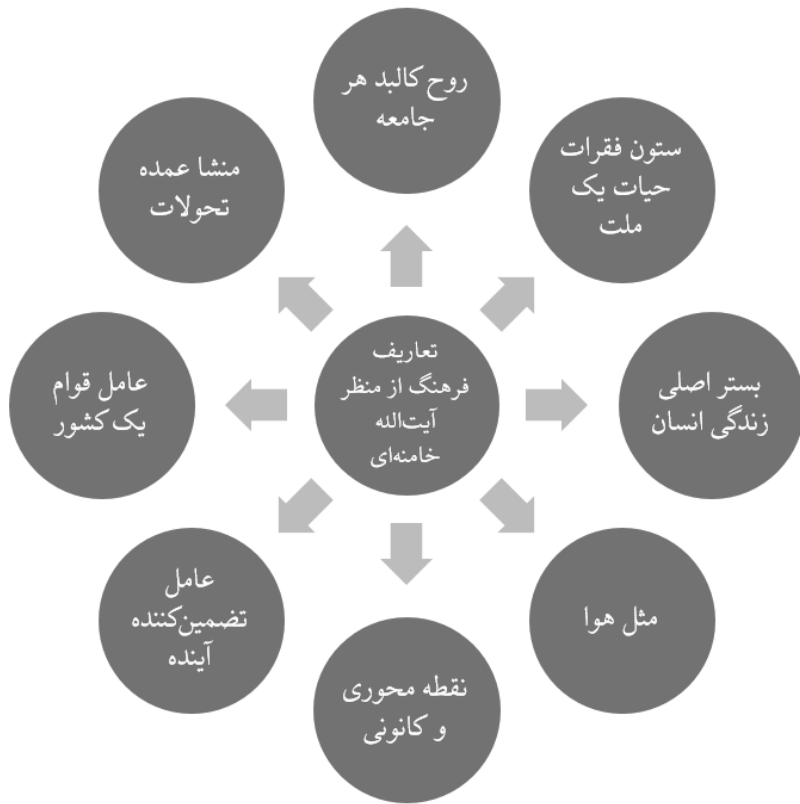
رویکرد رهاسازی (بازار) مبتنی بر به‌کارگیری تفکر مدیریت بازرگانی در بخش دولتی است و نکته حائز اهمیت، سودآور شدن بازار فرهنگ در اثر خط‌مشی‌های فرهنگی می‌باشد (پورکیانی و همکاران، ۱۴۰۱: ۳۷). در گفتمان بازار تقاضای اجتماعی برای فرهنگ است که در تولید، عرضه، توزیع و مصرف فرهنگ مداخله می‌کند و تمامی مواردی که با وجوه نمادین و فرهنگی یک جامعه سر و کار دارد با معیار پول قابل تطبیق است (آشنا و همکاران، ۱۳۹۷: ۱۲۰). در رویکرد خدمت‌رسانی فرهنگ محور جامعه است و به‌عنوان ابزار توسعه سیاست و اقتصاد شناخته نمی‌شود. از طرف دیگر حکومت‌ها در این رویکرد تابع فرهنگ سیال روزمره مردم می‌شوند (پورکیانی، سوزنچی و حاجی‌پور، ۱۴۰۱: ۳۷-۳۸). در طی این گفتمان به علت کنش نهادهای فرهنگی مدنی تعادلی میان دولت و جامعه ایجاد می‌گردد.

اندیشه فرهنگی آیت‌الله خامنه‌ای

انقلاب اسلامی ایران یک انقلاب فرهنگی با نظام مبتنی بر ولایت مطلقه فقیه است، لذا درک اندیشه‌های فرهنگی آیت‌الله خامنه‌ای برای فهم فضای فرهنگی جمهوری اسلامی ایران مهم تلقی می‌شود. ایشان از ابتدای انقلاب به‌عنوان شخصیتی جامع‌الابعاد با تسلط بر وجوه مختلف فرهنگ شناخته می‌شوند. مبنا قرار گرفتن اندیشه ایشان در سیاست‌گذاری‌های فرهنگی کشور، اهمیت مطالعه این موضوع را دوچندان می‌کند.

فرهنگ در اندیشه ایشان دارای تعابیر متعددی است. ایشان معتقدند نسبت فرهنگ به ساختارهای دیگر در جامعه همانند نسبت روح به جسم در انسان می‌باشد (جمشیدی،

(۱۶:۱۴۰۰). مراد ایشان از فرهنگ همان ذهنیت‌های حاکم بر وجود انسان است که او را به سمتی هدایت می‌کند. این مهم حداقل نیمی از عوامل تعیین کننده و پیش برنده به همه رفتارهاست (سیاهپوش و آقاپور، ۱۳۹۳: ۹۰).

نمودار ۱. تعاریف فرهنگ از منظر آیت الله خامنه‌ای (سیاهپوش و آقاپور، ۱۳۹۳: ۹۱-۱۰۰)

در دیدگاه آیت الله خامنه‌ای، فرهنگ به خودی خود یک مقوله ارزشی نیست، بلکه هر انسانی دارای نوعی فرهنگ است. با این حال، فرهنگ از اهمیت بالایی برخوردار است و به عنوان زیربنا و شاکله معنوی جامعه در نظر گرفته می‌شود. این دیدگاه، برخلاف نگرش مارکسیستی، اقتصاد و سیاست را روبرنای فرهنگ می‌داند (قائمی و روحانی، ۱۳۹۹: ۹۱). نکات مهم و اساسی در توضیح اندیشه فرهنگی آیت الله خامنه‌ای را می‌توان این گونه بیان نمود:

- توحید، هسته مرکزی اندیشه فرهنگی آیت‌الله خامنه‌ای است. این اصل در تمام جنبه‌های اندیشه ایشان، از سطح خرد تا کلان و در لایه‌های ذهنی و عینی، نقش محوری دارد.
- در اندیشه آیت‌الله خامنه‌ای، فرهنگ اساسی‌ترین عنصر زندگی انسان است. این دیدگاه در تضاد با ایدئولوژی لیبرالیستی قرار دارد که فرهنگ را فرع بر سیاست و اقتصاد می‌داند.
- ارزش‌ها نقش اساسی در فرهنگ دارند و فرهنگ ذاتاً با ارزش‌ها آمیخته است. هر فرهنگی بر اساس ارزش‌هایش، تأثیر واقعی بر سعادت و شقاوت انسان می‌گذارد.
- آیت‌الله خامنه‌ای بر اهمیت فرهنگ تأکید دارند، اما دچار جبرگرایی فرهنگی نمی‌شوند. در اندیشه ایشان، انسان همواره آفریننده فرهنگ است و مغلوب ساختار نمی‌شود.
- فرهنگ اسلامی، هماهنگ با فطرت الهی انسان، سعادت‌آفرین است. در مقابل، فرهنگ مادی مانعی در برابر کمال انسان محسوب می‌شود.
- در جهان امروز، دولت‌های غربی در تلاش‌اند فرهنگ خود را بر سایر جوامع تحمیل کرده و فرهنگ‌های دیگر را منهدم نمایند؛ این تلاش‌ها به‌عنوان یک تهاجم فرهنگی در جهان امروز جریان دارد.
- پرداختن به فرهنگ، مهم‌ترین وظیفه دولت اسلامی و وجه تمایز آن از دولت سکولار است. با این حال، آفرینش‌های خودجوش مردمی در عرصه غیررسمی نیز از اهمیت بالایی برخوردار است (جمشیدی، ۱۴۰۰: ۴۲۱-۴۲۶).
- در اندیشه فرهنگی آیت‌الله خامنه‌ای، دو راهبرد مهم «مقاومت فرهنگی» و «مصونیت فرهنگی» مطرح می‌شود. مقاومت فرهنگی که جزء ذاتی انقلاب اسلامی است، به معنای حفظ هویت فرهنگی با تکیه بر سه عنصر «پیشینه تاریخی»، «اسلام» و «انقلاب» می‌باشد. این راهبرد به معنای انزوای طلبی نیست، بلکه تعامل فرهنگی با حفظ مرزهای هویتی را در بر می‌گیرد. مصونیت فرهنگی نیز از طریق تقویت ساختار درونی نظام حاصل می‌شود. اقتدار که نتیجه جوشش درونی است، شامل دو عرصه نرم (اجتماعی و فرهنگی) و سخت (اقتصادی، سیاسی، امنیتی و علمی) می‌شود و با القا قابل ساخت نیست (جمشیدی، ۱۴۰۰: ۴۲۹-۴۳۲).

جدول ۱. راهبردهای اندیشه فرهنگی آیت الله خامنه‌ای

راهبرد فرهنگی	چیستی/معنای راهبرد فرهنگی	چرایی/مبنای راهبرد فرهنگی	چگونگی/منطق تحقق راهبرد فرهنگی
مقاومت فرهنگی	مرزبندی هویت اندیشانه با جهان فرهنگی تجدید غربی که در پی جهانی سازی خود است.	دیگری فرهنگی سلطه جو و مهاجم وجود دارد.	باید در فرهنگ هسته سخت مرکزی ایجاد کرد.
		وادادگی و اختلاط فرهنگی موجب هضم شدن ما در فرهنگ بیگانه می شود.	باید عناصر درونی فرهنگ را یکپارچه کرد. باید به فرهنگ قدرت باز تولید مستمر بخشید.
		مقاومت فرهنگی مقدور است.	باید فرهنگ در جامعه درونی و نهادهای شود.
			باید فرهنگ را با اقتضائات قطری انسان منطبق کرد.
			باید نسبت به دیگری های فرهنگی، مرزبندی تمایز خواهانه داشت.
			باید با دیگری های فرهنگی، مواجهه گرینشی داشت.
			باید از فکر مقاومت فرهنگی، ابهام زدایی و مغالطه زدایی کرد.
			باید تجربه های موفق مقاومت فرهنگی را آشکار کرد.
			باید از فکر مقاومت فرهنگی نظریه علمی موجه ساخت.
			باید به جامعه، محاسبات بلندمدت و کلان آموزش داد.
		مقاومت فرهنگی قدرت بازدارندگی در برابر نفوذ ایجاد می کند.	باید عرصه حکمرانی را به جوان مؤمن انقلابی سپرد.

راهبرد فرهنگی	چیستی/معنای راهبرد فرهنگی	چرایی/مبنای راهبرد فرهنگی	چگونگی/منطق تحقق راهبرد فرهنگی
مصونیت فرهنگی	استحکام ساخت درونی فرهنگی با هدف دستیابی اقتدار فرهنگی	فرهنگ ما گرفتار تهدید و تهاجم است.	باید دولت اسلامی هدایت فرهنگی را بر عهده بگیرد.
		اکنون تهدیدهای فرهنگی، حذف‌شدنی نیستند.	باید نسبت به ذخیره‌ها و ثروت‌های فرهنگی خود آگاهی یافت.
		نمی‌توانیم بر گرداگرد جهان فرهنگی‌مان دیوار آهنین بکشیم.	باید فرهنگ اسلامی و انقلابی را بازآفرینی روزآمد کرد.
			باید فرهنگ اسلامی و انقلابی را به گفتمان غالب تبدیل کرد.
			باید به برنامه‌های فرهنگی عمق کیفی و مضمون حکیمانه بخشید.
			باید در برنامه‌های فرهنگی بازاندیشی خلاقانه داشت.
		امر فرهنگی قابل تصرف آگاهانه و ارادی است.	باید آرمان‌طلبی و نقادی فرهنگی را در پی گرفت.

(جمشیدی، ۱۴۰۰: ۴۳۳)

چارچوب روشی

معمولاً در پژوهش‌هایی که ماهیتشان اکتشافی است و به تنظیم دانش ضمنی موجود در متون مبادرت می‌ورزند از روش‌های کیفی استفاده می‌شود. این پژوهش نیز همین‌گونه بوده و در میان روش‌های کیفی از روش (تحلیل مضمون) بهره برده شده است؛ چراکه کاربرد بسیار مفیدی در فهم اندیشه دارد. با استفاده از روش تحلیل مضمون^۱ بیانات آیت‌الله خامنه‌ای درباره نماز جمعه موردبررسی قرار گرفته تا بتوان مهم‌ترین گزاره‌ها در خصوص نماز جمعه تراز که می‌تواند مبنای سیاست‌گذاری این حوزه واقع شود، احصا گردد. روش تحلیل مضمون پژوهشگر را قادر می‌سازد که داده‌های پراکنده را به مجموعه‌ای منسجم و یکپارچه تبدیل کند. از این روش می‌توان به‌خوبی برای شناخت الگوهای موجود در داده‌های کیفی استفاده کرد. تحلیل قالب مضامین و تحلیل شبکه مضامین نیز از ابزارهایی هستند که معمولاً در تحلیل مضمون به کار می‌روند. قالب

مضامین فهرستی از مضامین را به صورت سلسله مراتبی نشان می دهد. شبکه مضامین نیز ارتباط میان مضامین را در نگاره هایی شبیه تارنما نشان می دهد (عابدی جعفری، تسلیمی، فقیهی و شیخزاده، ۱۳۹۰: ۱۵۱).

روش های مختلفی برای تحلیل مضمون وجود دارند اما به طور کلی فرایند تحلیل مضمون را می توان به سه مرحله کلان تقسیم نمود: ۱. تجزیه و توصیف متن ۲. تشریح و تفسیر متن ۳. ادغام و یکپارچه کردن متن (خنفر و مسلمی، ۱۳۹۸: ۵۹). در یک نگاه کلان، گام های مختلف تحلیل مضمون عبارت اند از: آشنایی با داده ها، کدگذاری اولیه، شناخت مضامین (استفاده از یادداشت ها و نقشه های ذهنی)، ترسیم شبکه مضامین، تحلیل شبکه مضامین و تدوین گزارش (روایت مختصر، مستند، منسجم، منطقی، بدیع و متقاعدکننده برآمده از داده ها)

جدول ۲. فرایند گام به گام تحلیل مضمون

مرحله	گام	اقدام
تجزیه و توصیف متن (کدگذاری توصیفی)	آشنا شدن با متن	مکتوب کردن داده ها (در صورت لزوم) مطالعه اولیه و مطالعه مجدد داده ها و نوشتن ایده های اولیه
	ایجاد کدهای اولیه و کدگذاری	پیشنهاد چارچوب کدگذاری و تهیه قالب مضامین تفکیک متن به بخش های کوچک تر و کدگذاری ویژگی های جالب داده ها
	جستجو و شناخت مضامین	تطبیق دادن کدها با قالب مضامین استخراج مضامین از بخش های کدگذاری شده متن پالایش و بازبینی مضامین
تشریح و تفسیر متن (کدگذاری تفسیری)	ترسیم شبکه مضامین	بررسی و کنترل همخوانی مضامین با کدهای مستخرج مرتب کردن مضامین انتخاب مضامین پایه، سازمان دهنده و فراگیر ترسیم نقشه مضامین اصلاح و تأیید شبکه مضامین
	تحلیل شبکه مضامین	تعریف و نام گذاری مضامین توصیف و توضیح شبکه مضامین
ترکیب و ادغام متن (یکپارچه سازی)	تدوین گزارش	تلخیص شبکه مضامین و بیان مختصر و صریح آن استخراج نمونه های جالب داده ها مرتبط کردن نتایج تحلیل با سؤالات تحقیق و مبانی نظری نوشتن گزارش علمی و تخصصی از تحلیل ها

(عابدی جعفری، تسلیمی، فقیهی و شیخزاده، ۱۳۹۰: ۱۷۸)

داده‌های این پژوهش با شیوه جستجوی کلیدواژه‌ای از پایگاه حفظ و نشر آثار آیت‌الله خامنه‌ای جمع‌آوری شدند و در طی این فرایند تمام بیانات ایشان مورد بررسی قرار گرفت. در طی کدگذاری اولیه ۱۸۰ گزاره اولیه استخراج شد و به دلیل نزدیکی بسیار مفاهیم، این گزاره‌ها در ۳۰ مضمون اولیه تقسیم شدند. در مرحله دوم ۳۰ مضمون اولیه به ۶ کد تفسیری تبدیل شدند که در نهایت در ۲ مضمون فراگیر صورت‌بندی گشتند.

تحلیل داده‌های پژوهش

نتایج تحلیل داده‌های پژوهش با توجه به توضیحات ذکر شده در قالب جدول‌های زیر قابل مشاهده است.

جدول ۳. نمونه کدگذاری اولیه

نمونه کدگذاری اولیه (توصیفی)		
ردیف	گزاره	مضمون پایه
۱	نماز جمعه صرفاً یک نماز جماعت در یک مسجدی نیست [بلکه] این یک پدیده‌ی بزرگ و مهمی است در یک شهر (بیانات رهبر معظم انقلاب ۱۴۰۱/۵/۵).	عامل حفظ و توسعه نظام اسلامی
۲	عمده‌ی [هدف] در این قرارگاه تبیین است؛ مسئله‌ی تبیین. عمده‌ی هدف انبیای الهی تبیین بود (بیانات رهبر معظم انقلاب ۱۳۹۴/۱۰/۱۴).	بستر تبیین
۳	مردمی بودن یکی از آن شعب خاص سلوک امام‌جمعه و عمل او است (بیانات رهبر معظم انقلاب ۱۴۰۱/۵/۵).	سلوک مردمی
۴	باید حرفی گفت که سؤال ذهنی و مقدّر مستمع و مخاطب را پاسخ بگوید (بیانات رهبر معظم انقلاب ۱۳۹۸/۴/۲۵).	شناسایی و رفع نیازهای ذهنی
۵	نفس اینکه شما با چهره‌ی باز برخورد کنید و وقتی کسی به شما مراجعه می‌کند بفهمد که شما درد او را درک می‌کنید و به رنج او اهمّیت می‌دهید، خود این برای او یک نوع شفا است (بیانات رهبر معظم انقلاب ۱۳۹۸/۴/۲۵).	رفتار پدرانه
۶	هم اجتماع عظیم مسلمانان را هر هفته تشکیل می‌دهد و به رخ دوست و دشمن می‌کشد (بیانات رهبر معظم انقلاب ۱۳۸۱/۵/۰۵).	عامل حفظ و توسعه نظام اسلامی

جدول ۴. کدگذاری تفسیری

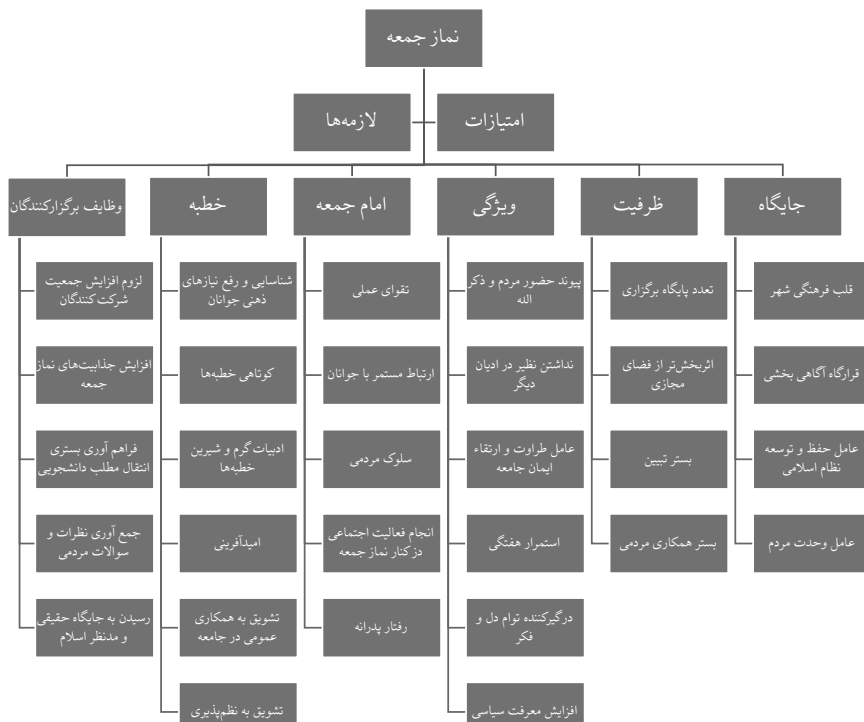
کدگذاری تفسیری	
مضمون سازمان دهنده	مضمون پایه
جایگاه	قلب فرهنگی شهر
	قرارگاه آگاهی بخشی
	عامل حفظ و توسعه نظام اسلامی
	عامل وحدت مردم
ویژگی	پیوند حضور مردمی و ذکر خدا
	نداشتن نظیر در ادیان دیگر
	عامل طراوت و ارتقاء ایمان جامعه
	استمرار هفتگی
	درگیرکننده توأمان فکر و دل
ظرفیت	افزایش معرفت سیاسی
	تعداد زیاد پایگاه های نماز جمعه در کشور
	اثربخش تر از شبکه های مجازی به دلیل حضور
	بستر تبیین
	بستر همکاری های مردمی
شخص امام جمعه	رفتار پدران
	لزوم داشتن تقوای عملی
	ارتباط مستمر با جوانان
	سلوک مردمی
	انجام فعالیت های اجتماعی در کنار نماز جمعه
خطبه ها	شناسایی و رفع نیازهای ذهنی
	کوتاهی خطبه ها
	ادبیات گرم و شیرین خطبه ها
	امیدآفرینی
	تشویق به همکاری عمومی در جامعه
	تشویق به نظم پذیری

کدگذاری تفسیری	
مضمون سازمان دهنده	مضمون پایه
وظایف برگزارکنندگان	لزوم افزایش جمعیت شرکت کنندگان
	افزایش جذابیت های نماز جمعه
	فراهم آوردن بستر انتقال مطلب توسط دانشجوها
	جمع آوری نظرات و سؤالات مردمی در نماز جمعه
	رسیدن نماز جمعه به جایگاه حقیقی و مرکزیت مدنظر اسلام

به صورت کلی می توان از تحلیل مضامین سخنان آیت الله خامنه ای این گونه برداشت نمود که رکن رکین نماز جمعه و آن چیزی که سبب تمایزش شده است چیزی نیست جز اجتماع و حضور مردمی که در جریان نماز جمعه با ذکر خداوند متعال گره می خورد. از طرفی مهم ترین کارکرد نماز جمعه، تبیین و رفع شبهات ذهنی مردم است که با توجه به تهاجم فرهنگی و تبلیغات دشمنان علیه نظام مقدس جمهوری اسلامی اهمیت دوچندان یافته است. حال با توجه به شبکه عظیم نماز جمعه در سراسر کشور و ویژگی های ذاتی معنوی نماز جمعه در صورت انجام وظیفه صحیح امام جمعه و ستاد برگزاری نماز جمعه شاهد افزایش معرفت فرهنگی، دینی و سیاسی مردم خواهیم بود که استمرار هفتگی نماز جمعه نیز سبب تداوم این ارتقاء فرهنگی خواهد شد. باین وجود می توان مضامین سازمان دهنده و فراگیر و مرحله نهایی تحلیل مضمون را این گونه صورت بندی نمود:

جدول ۵ مضامین فراگیر و سازمان دهنده

مضامین سازمان دهنده	مضامین فراگیر
جایگاه	امتیازات نماز جمعه
ویژگی	
ظرفیت	
امام جمعه	لازمه های نماز جمعه
خطبه ها	
وظایف برگزارکنندگان	

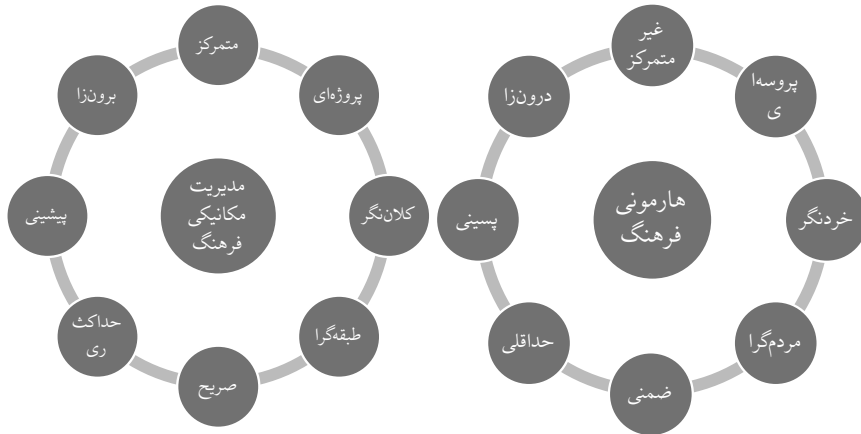

نمودار ۲. نمودار شبکه مضامین نماز جمعه در بیانات رهبر معظم انقلاب

نتیجه‌گیری

بر اساس نکات بیان شده در قسمت مقدمه و بیان مسئله، پژوهش حاضر درصدد آن است که بر اساس دیدگاه فرهنگی رهبر معظم انقلاب، چهارچوب کلانی از سیاست‌گذاری نماز جمعه به‌منزله یک پدیده فرهنگی و اجتماعی ارائه دهد. چنانچه در قسمت سؤالات پژوهش اشاره شد، یکی از لوازم ارائه این چهارچوب کلی، بحث پیرامون این مسئله است که اساساً سیاست‌گذاری در حوزه نماز جمعه، ذیل کدامین رویکرد از رویکردهای سیاست‌گذاری فرهنگی قابل طرح است. در جهت پاسخگویی به این پرسش کلیدی، مقدمتاً باید گفت که پورکیانی در کتاب «بنیان‌های نظری رویکردهای سیاست‌گذاری فرهنگی» از دو رویکرد مرسوم در سیاست‌گذاری فرهنگی سخن می‌گوید که عبارت‌اند از: رویکرد «مکانیکی فرهنگ» و «هارمونی فرهنگ». از نگاه وی، به‌مرور زمان مدیریت فرهنگ از گفتمان دولت که در رویکرد اول جای می‌گیرد، به سمت گفتمان‌های دیگر

که پیش‌تر اشاره شد، حرکت کرده است (پورکیانی، ۱۴۰۰). شاخصه‌های اصلی این دو رویکرد در دو نمودار پایین اشاره می‌شود:

نمودار ۳. رویکردهای سیاست‌گذاری فرهنگی (پورکیانی، ۱۴۰۰: ۱۵)

او بر اساس مفاهیم دینی رویکرد نوپدید را تحت عنوان «هدایت‌گری فرهنگی» ارائه می‌کند. این رویکرد برخلاف رویکرد هارمونی فرهنگ، دارای اهداف مقدس و پیشا فرهنگ بوده و برخلاف رویکرد مکانیکی فرهنگ، به هدایت درونی و جوششی جامعه توجه دارد (پورکیانی، ۱۴۰۰: ۱۶). بر این اساس وظیفه اصلی سیاست‌گذار فرهنگی ایجاد روند و حرکت از وضعیت موجود به سوی آرمان مطلوب است. سیاست‌گذار در یک نقطه ایستا و حداکثری متوقف نمی‌شود تا مجبور به برخورد مکانیکی شود و از طرفی در یک پویایی بی‌آرمان قرار نمی‌گیرد تا در نهایت هم‌رنگی فرهنگی صورت پذیرد؛ بلکه یک رابط و میانجی میان زمین موجود فرهنگ با آرمان نهایی فرهنگ است (پورکیانی، ۱۴۰۰: ۱۴۸). در یک تعریف منسجم، این رویکرد عبارت است از: «تعامل حکومت و مردم برای حرکت تدریجی در جهت تقویت ارزش‌های انسانی از طریق حل نیازهای غریزی و فطری و انحلال نیازهای کاذب به‌نحوی که جامعه به‌صورت ارادی و وجودی به شریعت و اهداف دینی نزدیک شود» (پورکیانی، ۱۴۰۰: ۳۱۱). در این ایده مشارکت انسان در تمامی سطوح به شکل حداکثری صورت می‌پذیرد. در هدایت‌گری فرهنگی، تعالی وجودی فرهنگی در بستر زندگی انضمامی صورت می‌گیرد و منظور از زندگی انضمامی توجه به مردم، نیاز، نهاد، تاریخ، مسئله و... است. پورکیانی نزدیک‌ترین نظام به رویکرد هدایت فرهنگی را ولایت مطلقه فقیه

می‌داند و درباره نسبت این دو می‌گوید: «حکومت دینی و ولایت مطلقه فقیه با تلفیق رویکردهای مردمی و مکتبی بیشترین تناسب را با رویکرد هدایت فرهنگی دارد. این حکومت به دنبال تحقق دین و ارزش‌های آن در جامعه بوده و لذا حکومت خنثی و بی‌طرف نیست؛ از طرفی این حکومت به حرکت درونی و واقعی جامعه به سمت آرمان‌های دینی اهتمام داشته و صرف همراهی ظاهری و رعایت مناسک دینی را ملاک دین‌داری جامعه نمی‌داند. جمهوری اسلامی با قرار دادن محتوای اسلام در ظرف جمهوری اسلامی مسیر را برای همراهی مردم و مکتب باز کرده است» (پورکیانی، ۱۴۰۰: ۳۰۸).

به نظر می‌رسد که رویکرد هدایت فرهنگی، به‌منزله رویکرد مختار در حوزه سیاست‌گذاری با اندیشه فرهنگی رهبر معظم انقلاب سازگاری و تناسب بسیاری دارد و نشانه آن، سنخیت ایده هدایت فرهنگی با ادبیات باغبانی فرهنگی در مباحث فرهنگی معظم له است. در تبیین و توضیح این ادعا باید گفت که حضرت آیت‌الله خامنه‌ای پیرامون چگونگی دخالت دولت در امر فرهنگ، تعبیر باغبانی فرهنگی را استخدام نموده‌اند. ایشان در دیدار اعضای شورای عالی انقلاب فرهنگی می‌فرمایند: «در مقوله فرهنگ، رفتار حکومت باید دلسوزانه و مثل رفتار باغبان باشد. باغبان به هنگام، نهال می‌کارد، به هنگام، آبیاری می‌کند، به هنگام هرس می‌کند، به هنگام سم‌پاشی می‌کند، به هنگام هم میوه‌چینی. باید فضای فرهنگی کشور را باغبانی کرد. برای باغ با فنون مهندسی کشاورزی، نقشه مهندسی تهیه کرد، یعنی مسئولانه و با دقت این مقوله را دنبال کرد» (جهان‌بین، ۱۳۹۹: ۶۵). جهان‌بین در کتاب باغبانی فرهنگ به تشریح و تفسیر این رویکرد پرداخته است. با توجه به نتایج پژوهش او، آیت‌الله خامنه‌ای با تأکید بر عنصر فطرت، مدیریت فرهنگ را امری ممکن دانسته و معتقدند که انسان به‌صورت فطری میل به کمال دارد. از طرف دیگر حکومت نیز وظیفه فراهم‌آوری محیطی مناسب برای رشد بذر وجود انسان را دارد. توجه به دو مطلب در این رابطه ضروری است؛ اول تمهید فضای زندگی برای مسلمانان و دوم تعالی فرهنگ. مورد اول از طریق مبارزه با تهاجم فرهنگی و دومی از طریق ۵ مؤلفه کلیدی تقویت عقلانیت، ارتقای آرمانی، حفظ و تقویت ارزشمندی و کرامت انسانی، چهارچوب‌مندی و مجاهدت دائم با تأکید بر اقطاب اثرگذار یعنی حاکمیت، خانواده، نهاد تعلیم و تربیت، نخبگان و رسانه صورت می‌پذیرد. این‌گونه شاکله جامعه در برابر تهاجم فرهنگی تقویت شده و حرکت آن هم به‌صورت فرهنگ آرمانی دین‌محور می‌شود. این‌گونه بدون آنکه در

جزئیات فرهنگی دخالتي صورت پذيرد، حرکت‌ها عمدتاً در چهارچوب دين خواهد بود (جهان‌بين، ۱۳۹۹: ۶۵-۱۰۲).

حال با توجه به مباحث صورت گرفته درباره رویکردهای مختلف سياست‌گذاری فرهنگی و با عنایت به تحليل مضمون انجام شده بر روی بیانات و مکتوبات موجود از رهبر معظم انقلاب پیرامون موضوع نماز جمعه که منتهی به ظهور دو مضمون فراگیر «امتیازات نماز جمعه» و «لوازم نماز جمعه» شده است، بحث درباره چهارچوب کلان سياست‌گذاری نماز جمعه و پاسخگویی نهایی به سؤالات اصلی و فرعی پژوهش حاضر را می‌توان این‌گونه صورت‌بندی کرد:

۱. نماز جمعه از ابزارهای هدایت‌گری فرهنگی بوده و به‌وسیله آن می‌توان به باغبانی فرهنگ پرداخت. وجود ۹۰۰ پایگاه اقامه نماز جمعه در سراسر کشور و استمرار هفتگی آن حاکی از یک بسترسازی بسیار مهم است که در وهله اول دين اسلام و در وهله دوم نظام جمهوری اسلامی ایران آن را فراهم آورده. در نماز جمعه مردم و حاکمیت در تعامل مستقیم با یکدیگر قرار می‌گیرند و ارزش‌های انسانی تقویت می‌شود.

۲. از آنجایی که نماز جمعه، پیوند وثیق با ذکر الله دارد با فطرت انسان نیز در هماهنگی کامل است و آدمی بالذات به آن میل دارد؛ پس می‌توان برای حرکت از فرهنگ موجود به‌سوی فرهنگ مطلوب به آن توجه کرد.

۳. امتیاز نماز جمعه به اجتماع و حضور مردمی است. از طرف دیگر با توجه به راهبرد مصونیت فرهنگی آیت‌الله خامنه‌ای که در طی آن دستیابی به استحکام ساخت درونی فرهنگی اهمیت پیدا می‌کند و منجر به اقتدار نرم می‌شود، مسئله «جمعیت»، در نماز جمعه اهمیت بسیار بالایی دارد؛ چراکه از جلوه‌های حمایت مردم از حاکمیت است و باید از راهکارهای جذاب برای افزایش جمعیت بهره برد.

۴. در اندیشه آیت‌الله خامنه‌ای، انسان همواره کنش‌گر در فرهنگ است و در رویکرد هدایت‌گری فرهنگی نیز مشارکت مردم رکن اساسی. تأکید ایشان بر ایجاد بسترهای همکاری مردمی از آن جهت است که اثرگذاری این آیین مقدس را می‌تواند دوچندان سازد.

۵. یکی از وظایف حکومت دینی تمهید فضای زندگی برای مسلمانان است که بر اساس مدل باغبانی فرهنگ با مبارزه در مقابل تهاجم فرهنگی حاصل می‌شود.

اصلی ترین کارکرد نماز جمعه نیز رفع شبهات و پاسخ به نیازهای ذهنی مردم است. فلذا نماز جمعه را می تواند یکی از ابزارهایی دانست که با آن مناسب برای زندگی مسلمانان فراهم می شود. آیت الله خامنه ای بر جمع آوری سؤالات و شبهات ذهنی از مردم تأکید داشته اند که این مطلب می تواند مشارکت مردمی و تعامل با مردم را نیز تقویت نماید. این مهم در راستای راهبرد مقاومت فرهنگی در اندیشه آیت الله خامنه ای نیز قرار می گیرد.

۶. «امام جمعه» دارای اساسی ترین نقش در نهاد نماز جمعه است. «سلوک مردمی»، «انجام فعالیت های اجتماعی در کنار نماز جمعه»، «ارتباط با جوانان»، «رفتار پدرانه و تقوای عملی» ویژگی های شخصی اوست و سایر لازمه های دیگر در نماز جمعه نیز در وهله اول از طریق او بایستی پیگیری شود. این ها نماینگر آن است که امام جمعه صرفاً یک امام جماعت و یک خطیب نیست بلکه یک «کنشگر و مصلح اجتماعی» است که می توان نقش جدی در هدایتگری فرهنگی داشته باشد. این ویژگی ها در حال اعلام یک سری شاخص است که امام جمعه بایستی با توجه به این ویژگی ها انتخاب شوند و یا این ویژگی ها را در خود تقویت کنند.

تعارض منافع

تعارض منافع ندارم.

ORCID

Poorya Assar <https://orcid.org/0009-0005-9249-2210>

Mohsen Johari <https://orcid.org/0000-0002-3407-0694>

منابع و مأخذ

قرآن کریم.

آشنا، حسام‌الدین (۱۳۹۷). از سیاست‌گذاری تا سنجش فرهنگی، رویکردها و تجربه‌های جهانی. تهران: پژوهشگاه فرهنگ، هنر و ارتباطات.

ابراهیمی کاظم‌آباد، مرضیه (۱۳۹۶). جایگاه نهاد نماز جمعه در ارتقاء اخلاقی جامعه با تأکید بر نقش امام جمعه (پایان‌نامه منتشر نشده کارشناسی ارشد مدرسی معارف ۱۴۰۰ اسلامی). دانشگاه معارف اسلامی، ایران.

ابن بابویه، محمد بن علی (۱۳۷۱). من لایحضره الفقیه. قم: دفتر انتشارات اسلامی.

احمدپور، علی (۱). قدرت نرم نماز جمعه با تأکید بر بیانات مقام معظم رهبری. معرفت، ۳۰ (۱۱)، ۸۹-۹۸.

احمدی، خدابخش و بیگدلی، زهرا و رئیسی، فاطمه (۱۳۸۷). عوامل مرتبط با میزان شرکت کارکنان در نماز جمعه. علوم رفتاری، ۲ (۴)، ۳۱۷-۳۲۴.

امیرمجاهدی، قاسم (۱۳۹۰). نقش نماز جمعه در تبیین مصالح اجتماعی (پایان‌نامه منتشر نشده کارشناسی ارشد تبلیغ و ارتباطات). موسسه عالی علوم انسانی جامعه المصطفی العالمیه، قم، ایران.

پایگاه اینترنتی حفظ و نشر آثار آیت‌الله سیدعلی خامنه‌ای مدظله‌العالی.

پورکیانی، محمد و سوزنجی، حسین و حاجی‌پور کریمی، محمدصادق (۱۴۰۱). واکاوی مفهوم انسان در رویکردهای سیاست‌گذاری فرهنگی، مطالعات میان‌رشته‌ای تمدنی انقلاب اسلامی، ۱ (۴)، ۳۳-۵۶.

پورکیانی، محمد (۱۳۹۹). مجموعه گفتارهای مسئله تغییر فرهنگی. تهران: سوره مهر.

پورکیانی، محمد (۱۴۰۰). بنیان‌های نظری رویکردهای سیاست‌گذاری فرهنگی. تهران: سوره مهر.

تقوی، محمدکاظم (۱۳۸۳). شهید ثانی و وجوب تعیین نماز جمعه، حکومت اسلامی، ۹ (۲)، ۱۷۷-۲۰۴.

جعفری هفتخوانی، نادر و همایون، محمدهادی (۱۳۸۷). درآمدی بر مفهوم و روش سیاست‌گذاری فرهنگی درس‌هایی برای سیاست‌گذاران. اندیشه مدیریت راهبردی، ۲ (۴)، ۵-۳۶. Doi: 10.30497/smt.2008.115

جمشیدی، مهدی (۱۴۰۰). مسئله‌های بنیادین فرهنگ اسلامی در اندیشه آیت‌الله خامنه‌ای. پژوهش‌های تمدن نوین اسلامی، ۱ (۱)، ۱۲-۳۱. Dor: 20.1001.1.37952538.1400.1.1.3.1

جمشیدی، مهدی (۱۴۰۱). درآمدی بر اندیشه فرهنگی آیت‌الله خامنه‌ای. قم: پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.

جهان‌بین، فرزاد (۱۳۹۹). باغبانی فرهنگ. تهران: نهضت نرم‌افزاری.

حر عاملی، محمد بن حسن (۱۳۶۷). وسائل الشیعه. قم: موسسه آل البيت (ع).

رازنهان، محمدحسن و پورآرین، فؤاد و خواجه یار، رفعت (۱۳۹۸). دولت صفوی و برگزاری نماز جمعه از دیدگاه ملاخلیل قزوینی. تاریخ فرهنگ و تمدن اسلامی، ۱۰ (۳۶)، ۱۹-۳۲.

Dor: 20.1001.1.22520538.1398.10.36.3.0

رمضانی، مهدی و پرتوی، اصغر و عیوض‌زاده، حسن و جعفری، فرشید (۱۳۹۸). سیاست‌گذاری فرهنگی جمهوری اسلامی ایران: پیشینه، الگوها و آسیب‌ها با تأکید بر مفهوم مرجعیت. راهبرد اجتماعی فرهنگی، ۸ (۳۲)، ۶۹-۹۶. Dor: 20.1001.1.22517081.1398.8.3.3.3

زروندی رحمانی، محمد (۱۳۹۹). جایگاه و نقش ولایت فقیه در برپایی نماز جمعه. *آموزه‌های فقه عبادی*، ۱(۱)، ۵۵-۸۰.

زکی، محمدعلی (۱۳۷۶). نماز جمعه، رسانه‌ای اثربخش در توسعه فرهنگی. *مصباح*، ۶(۲۴)، ۸۹-۱۱۰.

سروش، محمد (۱۳۸۳). اقامه جمعه در دولت اسلامی. *حکومت اسلامی*، ۹(۳۲)، ۱۰۰-۱۵۶.

سیاهپوش، امیر و آقاپور، علی (۱۳۹۳). فرهنگ در منظر مقام معظم رهبری. تهران: مرکز پژوهش‌های فرهنگی و اجتماعی صدرا و نشر شهر.

طیب حسینی، سید محمود و شجاعیان، محمد و حسینی‌زاده، عبدالرسول و لطفی، فاطمه (۱۳۹۷). نماز جمعه و بسط قدرت نرم اجتماع سیاسی مسلمانان. *اسلام و علوم اجتماعی*، ۱۰(۲۰)، ۵-۲۴.

Doi: 10.30471/SOCI.2019.1506

عابدی جعفری، حسن؛ تسلیمی، محمد سعید؛ فقیهی، ابوالحسن؛ شیخ زاده، محمد. (۱۳۹۰). تحلیل مضمون و شبکه مضامین: روشی ساده و کارآمد برای تبیین الگوهای موجود در داده‌های کیفی. *اندیشه راهبردی*، ۵(۱۰) ۱۵۱-۱۹۸.

Doi: 10.3049/SMT.2011.163

عارف‌نیا، طیه (۱۳۸۷). فیض کاشانی و نظریه عنایت و جوب نماز جمعه. *کاشان شناسی*، ۳(۲)، ۲۱۰-۲۳۰.

قانع، احمدعلی (۱۳۹۴). بررسی وجوب تعیین نماز جمعه از خلال آیات و روایت. *مطالعات قرآن و حدیث*، ۸(۱۶)، ۱۸۷-۲۱۹.

Doi: 10.30497/QURAN.2015.1628

قائم، محمد و روحانی، محمدرضا (۱۳۹۹). چارچوب مفهومی فرهنگ از منظر رهبر معظم انقلاب با تأکید بر انقلاب فرهنگی (پایان‌نامه منتشر نشده کارشناسی ارشد معارف اسلامی و فرهنگ و ارتباطات). دانشگاه امام صادق (ع)، تهران، ایران.

مجلسی، محمدباقر (۱۳۶۱). بحارالانوار. بیروت: دارالاحیاء التراث العربی.

محدثی، جواد (۱۳۸۳). نماز جمعه در دیدگاه امام خمینی (ره). *حکومت اسلامی*، ۹(۳۲)، ۹-۲۵.

میرعابدینی، احمد و معتمدنژاد، کاظم (۱۳۸۷). ارتباطات آیینی و قدرت سیاسی در ایران: بررسی روابط متقابل نماز جمعه و رسانه‌های جمعی در انتخابات ریاست جمهوری. *علوم اجتماعی دانشگاه علامه طباطبائی*، ۱۵(۴۱)، ۱-۳۴.

Doi: 20.1001.1.17351162.1387.15.41.1.9

Holy Quran [in Arabic].

Abedi Jafari, H., Taslimi, M. S., Faghihi, A., & Sheikhzadeh, M. (2011). Thematic analysis and theme networks: A simple and efficient method for explaining patterns in qualitative data. *Strategic Thinking*, 5(10), 151-198. <https://doi.org/10.3049/SMT.2011.163> [In Persian]

Ahmadi, K., Bigdeli, Z., & Raeisi, F. (2008). Factors related to employees' participation in congregational prayer. *Behavioral Sciences*, 2(4), 317-324 [In Persian].

Ahmadpour, A. (n.d.). The soft power of congregational prayer with emphasis on the statements of the Supreme Leader. *Marifat*, 30(11), 89-98 [In Persian].

Arefnia, T. (2008). Feyz Kashani and the theory of the obligatory nature of congregational prayer. *Kashan Studies*, 3(2), 210-230 [In Persian].

- Asna, H. (2018). From cultural policy to cultural assessment: Approaches and global experiences. Tehran: Institute of Culture, Art, and Communication Research **[In Persian]**.
- Ebrahimi Kazemabad, M. (2017). The role of the congregational prayer institution in promoting social ethics with an emphasis on the role of the prayer leader (Unpublished master's thesis). University of Islamic Teachings, Iran **[In Persian]**.
- Gha'ni, A. (2015). The obligatory nature of congregational prayer based on Quranic verses and narrations. Quran and Hadith Studies, 8(16), 187-219. <https://doi.org/10.30497/QURAN.2015.1628> **[In Persian]**.
- Hurr Ameli, M. H. (1988). Wasa'il al-Shia [The means of the Shia]. Qom: Al al-Bayt Institute **[In Persian]**.
- Ibn Babawayh, M. (1992). Man la yahduruhu al-faqih [For him who has no access to a jurist]. Qom: Islamic Publications Office **[In Persian]**.
- Jamshidi, M. (2021). Fundamental issues of Islamic culture in the thought of Ayatollah Khamenei. Studies in Modern Islamic Civilization, 1(1), 12-31. <https://doi.org/20.1001.1.37952538.1400.1.1.3.1> **[In Persian]**.
- Jamshidi, M. (2022). An introduction to the cultural thought of Ayatollah Khamenei. Qom: Institute of Culture and Islamic Thought **[In Persian]**.
- Jafari Haftkhani, N., & Homayoun, M. (2008). An introduction to the concept and method of cultural policy: Lessons for policymakers. Strategic Management Thought, 2(4), 5-36. <https://doi.org/10.30497/smt.2008.115> **[In Persian]**.
- Jahanbin, F. (2020). Cultural gardening. Tehran: Soft Movement **[In Persian]**.
- Majlesi, M. B. (1982). Bihar al-Anwar [Oceans of Light]. Beirut: Dar Ihya al-Turath al-Arabi **[In Persian]**.
- Mirabedini, A., & Motamed-Nejad, K. (2008). Ritual communications and political power in Iran: A study of the interaction between congregational prayer and mass media in presidential elections. Social Sciences of Allameh Tabatabai University, 15(41), 1-34. <https://doi.org/20.1001.1.17351162.1387.15.41.1.9> **[In Persian]**.
- Moaddesi, J. (2004). Congregational prayer from the perspective of Imam Khomeini. Islamic Government, 9(32), 9-25 **[In Persian]**.
- Pourkiani, M. (2020). Collected speeches on the issue of cultural change. Tehran: Soore Mehr **[In Persian]**.
- Pourkiani, M. (2021). Theoretical foundations of cultural policy approaches. Tehran: Soore Mehr **[In Persian]**.
- Pourkiani, M., Soozanchi, H., & Hajipour Karimi, M. S. (2022). Exploring the concept of human in cultural policy approaches. Interdisciplinary Studies in the Civilization of the Islamic Revolution, 1(4), 33-56 **[In Persian]**.

Qaemi, M., & Rouhani, M. (2020). Conceptual framework of culture from the perspective of the Supreme Leader with an emphasis on cultural revolution (Unpublished master's thesis). Imam Sadiq University, Tehran, Iran [In Persian].

Ramezani, M., Partovi, A., Ayvazzadeh, H., & Jafari, F. (2019). Cultural policy of the Islamic Republic of Iran: History, models, and challenges with an emphasis on the concept of authority. Cultural Social Strategy, 8(32), 69-96. <https://doi.org/20.1001.1.22517081.1398.8.3.3.3> [In Persian].

Raznehan, M. H., Pourarin, F., & Khajeyar, R. (2019). The Safavid state and the establishment of congregational prayer from the perspective of Mulla Khalil Qazvi [In Persian].

This work is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 International License.